

TEMIDA

Mart 2015, str. 31-54

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1501031P

Pregledni rad

Primljeno: 2.3.2015.

Odobreno za štampu: 28.4.2015.

Institucionalni seksizam – prepreka efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici¹

NEVENA PETRUŠIĆ*

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ VILIĆ

NATALIJA ŽUNIĆ

Uradu je analiziran društveni i institucionalni odgovor na nasilje u porodici u kontekstu široko rasprostranjenog institucionalnog seksizma, koji predstavlja duboko ukorenjen sistem stavova i ponašanja profesionalaca zasnovanih na rodnim stereotipima i predrasudama. Cilj rada je da prikazemo i objasnimo kako, i na koji način, institucionalni seksizam postaje prepreka za delotvorno sprečavanje, procesuiranje i sankcionisanje nasilja u porodici i predstavlja uzrok diskriminacije žrtava ovog oblika nasilja u ostvarivanju prava na pravnu zaštitu. Aktuelno stanje u Srbiji u prevenciji, zaštiti i sankcionisanju dela nasilja u porodici sagledano je kroz prizmu međunarodnog standarda „potpune posvećenosti“ („due diligence“), koji je normativno operacionalizovan Istanbulsom konvencijom iz 2011. godine. Iz perspektive ovog standarda razmotreni su i stavovi CEDAW komiteta, kao i novi stavovi Evropskog suda za ljudska prava, izraženi u presudi Eremija i drugi protiv Moldavije iz 2013. godine, u kojoj je izostanak adekvatne zaštite žrtava nasilja ovaj sud po prvi put cenio u kontekstu institucionalnog seksizma. Autorke ukazuju da u Srbiji rad na prepoznavanju, demistifikovanju i eliminisanju duboko ukorenjenog seksizma u insti-

¹ Koautorke, prof. dr Nevena Petrušić i mr Natalija Žunić napisale su rad u okviru projekta br. 179046 *Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

* Dr Nevena Petrušić je redovna profesorica Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
E-mail: nevena.petrusic@gmail.com.

Dr Slobodanka Konstantinović Vilić je redovna profesorica Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu u penziji. E-mail: boba411@gmail.com.

Mr Natalija Žunić je asistentkinja Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.

E-mail: natalija1954@prafak.ni.ac.rs.

tucijama sistema predstavlja jedan od ključnih preduslova za delotvorno suzbijanja nasilja u porodici i ispunjenje standarda „potpune posvećenosti“.

Ključne reči: nasilje u porodici, rodna dimenzija nasilja u porodici, institucionalni seksizam, standard „potpune posvećenosti“.

Uvod

U savremenom međunarodnom pravu nasilje u porodici definiše se kao svako delo fizičkog, seksualnog, psihičkog, odnosno ekonomskog nasilja, do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva, odnosno, između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li počiniac deli, ili je delio isto boravište sa žrtvom.² Važeći međunarodni standardi u domenu suzbijanja i zaštite od nasilja u porodici bazirani su na stavu da je to oblik rodno zasnovanog nasilja i da je manifestacija istorijski nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca, koji su doveli do muške dominacije i diskriminacije žena. Zato je ključni preduslov za kreiranje efikasnih javnih politika u domenu suzbijanja nasilja u porodici, kao i za pružanje delotvorne pravne zaštite žrtavama ovog nasilja, razumevanje njegove rodne dimenzije i faktora koji ga uzrokuju.

Republika Srbija je, počev od 2002. godine, zahvaljujući snažnom javnom zagovaranju ženskih nevladinih organizacija, oslanjajući se na uporedna iskustva, uspostavila celovit i koherentan sistem pravne zaštite od nasilja u porodici,³ koji je u međuvremenu više puta noveliran (Petrušić, Konstantinović Vilić, 2010: 15-17). Usvojen je i niz strateških dokumenata i protokola, sa ciljem da se obezbedi efikasno i koordinisano delovanje institucija sistema u suzbijanju nasilja u porodici i pružanju podrške i pomoći žrtvama.⁴

² Videti, na primer, čl. 3 t. b. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koja je usvojena u Istanbulu 7.4.2011. godine, a stupila na snagu 1.8.2014. godine. Republika Srbija je pristupila ovoj Konvenciji donošenjem Zakona o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/2013. Slične definicije nasilja u porodici sadržane su i u dugim međunarodnim dokumentima.

³ Sistem čine instrumenti porodičnopravne zaštite, regulisani Porodičnim zakonom, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/201, 6/2015, i instrumenti krivičnopravne zaštite regulisani Krivičnim zakonikom, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

⁴ Videti: Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Službeni glasnik RS, br. 027/2011; Opšti protokol o postupanju

Istraživanja pravosudne prakse na području Srbije pokazuju da postoje mnogi problemi i negativne pojave u radu policije, javnog tužilaštva i sudova u pružanju porodičnopravne i krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2007; Jovanović, Simeunović-Patić, Macanović, 2012; Petrušić, Konstantinović Vilić, 2012). Izostanak reakcije, odnosno, neadekvatno postupanje u slučajevima nasilja u porodici, nepreduzimanje mera za osiguranje bezbednosti žrtve, nedelotvoran pristup pravdi, sporost u sprovođenju postupaka, nejednako tumačenje propisa, blago kažnjavanje počini-laca, samo su neki od problema zbog kojih se praktično funkcionisanje doma-ćeg sistema zaštite od nasilja u porodici ne ocenjuje pozitivnom ocenom. To potvrđuju nalazi sadržani u službenim izveštajima državnih organa, u nezavi-snim izveštajima ženskih nevladinih organizacija (Jovanović i dr., 2009: 25-26), ali i u Zaključnim komentarima Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena (u daljem tekstu: CEDAW Komitet) upućenim Srbiji, u kojima se, pored ostalog, država podstiče da pojača svoje napore u prevazilaženju stereotipnih stavova prema ulogama i odgovornostima žena i muškaraca u porodici i u društvu, te da nastavi sa sprovođenjem mera za eliminaciju rodnih stereotipa promovisa-njem pozitivne slike i suštinske ravnopravnosti žena.⁵

Nesumnjivo je da postoji čitav niz uzroka zbog kojih mehanizmi name-njeni suzbijanju i zaštiti od nasilja u porodici u praksi ne ostvaruju projekto-vane ciljeve. Jedan deo uzroka je opšteg karaktera i odnosi se na probleme u funkcionisanju pravosudnog sistema, koji je već dugi niz godina u „sta-nju reforme“, ni približno blizu standarda koje treba da zadovolji u pogledu dostupnosti, nezavisnosti, kvaliteta pravde, stručnosti, odgovornosti i efika-snosti (Rabrenović, 2010: 26). Drugi deo uzroka izvire iz činjenice da pojedina

i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Vlada RS, 2011; Posebni protokol Ministarstva unutrašnjih poslova o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partner-skim odnosima, 2013; Posebni protokol Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima, 2013; Posebni protokol Ministarstva zdravlja za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju, 2010. Svi ovi protokoli su dostupni na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/SRBfinal.pdf>, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Posebni protokol za pravosuđe u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima, Ministarstvo pravde i državne uprave, 2014, www.mpravde.gov.rs/files/Protokol%20p14%201%2014.doc, stranici pristupljeno 1.2.2015.

⁵ Videti: Zaključna zapažanja o kombinovanom Drugom i Trećem periodičnom izveštaju Republike Srbije, Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, CEDAW, /C/SRB/CO/2-3, od 22.7.2013. godine. www.zensklavada.org.rs/downloads/ukidanje.diskriminacije.doc, stranici pristupljeno 10.2.2015.

zakonska rešenja nisu adekvatna i usklađena.⁶ Ipak, ključni uzroci nezadovoljavajućeg stanja izviru iz činjenice da odgovor države na nasilje u porodici u velikoj meri zavisi od institucionalnog seksizma – seksističkih stavova, duboko ukorenjenih i široko rasprostranjenih među službenim licima u institucijama sistema nadležnim za postupanje u slučajevima nasilja u porodici. Razumevanje tog procesa može doprineti uspostavljanju sistema zaštite koji obezbeđuje pružanje sveobuhvatne i rodno senzibilisane podrške i pomoći žrtvama nasilja u porodici, što je preduslov za ispunjavanje obaveza države, koje proizilaze iz standarda „potpune posvećenosti“.

Rodni odnosi i ideologija seksizma

Rodna (ne)ravnopravnost pretpostavlja društveno i kulturno izgrađene uloge polova, odnosno, način na koji se u jednom društvu gleda na uloge koje se pripisuju ženama i muškaracima. Analiza aktuelnog rodnog režima (Blagojević-Hjusun, 2012: 33-34)⁷ ukazuje da se rodne uloge ogledaju u društvenim stereotipima o muškarcima i ženama. Realno razlikovanje muškarca i žene, koje se manifestuje kao postojanje rodnog jaza, pokazuje da je svet u kome živimo još uvek podeljen i da se kategorija pola/roda mora uvažavati. To se najbolje uočava u socijalnoj distribuciji rodnih uloga u porodici, kao i u javnoj sferi. Dok su „tradicionalne norme muškarca kao dobavljača, a žene kao čuvara kuće, svakako opale“ (Lawless, Fox 2005: 23), analize pojedinih društvenih sistema nastavljaju da otkrivaju rasprostranjenost stereotipa povezanih sa ovim tradicionalnim ulogama. Istraživanje i

⁶ Tako je, na primer, „član porodice“, definisan u čl. 112, st. 28 Krivičnog zakonika, uži jer ne obuhvata „lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi“. Ova lica su, prema čl. 197 Porodičnog zakona, svrstana u članove porodice i uživaju pravo na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici. Osim toga, da bi se braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika smatrali „članom porodice“ u smislu odredbi Krivičnog zakonika, potrebno je da žive u zajedničkom domaćinstvu.

⁷ Rodni režim čine „relativno strukturirani odnosi između muškaraca i žena, muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi. Ova strukturacija je opredmećena u različitim rodnim ulogama, različitim identitetima i različitim rodnim reprezentacijama (uključujući i različit rodni performans). Rodni režim je društveni obrazac koji je dominantan način uređenja odnosa među rodovima u jednom društvu. Rodni režim se formira u zavisnosti od različitih ekonomskih, društvenih, istorijskih i kulturalnih karakteristika jednog konteksta i on je duboko funkcionalan za to društvo“ (Blagojević-Hjusun, 2012: 33).

kritika ideologije seksizma zbog toga mora da pođe od analize binarnog sistema muško-žensko i analize socijalne konstrukcije polnosti.

Izvesno je da rodni stereotipi snažno utiču na interpretaciju muškog i ženskog ponašanja, a onda i na kreiranje odgovarajućih društvenih uloga. Baret smatra da se stereotipnim značenjima, truizmima i „prećutnim pretpostavkama“, koje se tiču muških i ženskih rodni uloga, proizvodi društvena svest polne/rodne diskriminacije, koja postaje „alibi“ za praksu neravnopravnosti muškaraca i žena (Baret, 1983: 88).

Za razumevanje mehanizama kojima se reprodukuje rodna nejednakost neophodna je analiza celokupnog socijalnog instrumentarija za proizvodnju stereotipa, predrasuda i „gotovih istina“. Mnoga istraživanja (Sapiro, 1983; Levit, 1998; Whitaker, 1999) govore o izuzetno visokom vrednovanju uticaja socijalizacije na date rodno-specifične razlike. Jedan od najvažnijih mehanizama kulture jesu stereotipna shvatanja o karakteristikama muškog i ženskog pola, koja stvaraju dve različite društveno legitimisane ideologije – ideologiju muškog pola i ideologiju ženskog pola (muškarci su: racionalni, agresivni, mudri, ambiciozni, i dr., a žene su: emocionalne, labilne, lukave, slabe, i dr.) ili, ideologiju dominacije i ideologiju subordinacije (Žunić, 2012: 281-296). I rasprava o tipično muškim ili ženskim profesijama i afinitetima potvrđuje polne stereotipe.⁸

U većini teorija o stereotipima pretpostavlja se da će stereotipi biti u glavama onih ljudi koji se na neki način bave ili su u vezi sa grupama na koje se stereotipi odnose. Međutim, iako su ranija istraživanja sugerisala da svako ko se sretne sa članovima grupe, na koju se stereotipi odnose, aktivira spontano grupne stereotipe, savremena istraživanja pokazuju da takvo spontano aktiviranje stereotipa nije ni neizbežno, ni univerzalno, i da ono zavisi od predrasuda, ciljeva, kognitivnih resursa i naučene asocijativnosti onog ko posmatra (Kunda, Spencer, 2002: 523). Zanimljivo je da, ako pogledamo Srbiju ili Balkan ili zemlje sličnog kulturno-istorijskog porekla ili statusa, možemo uočiti da se stereotipna predstava o ženi vekovima ne menja, što potvrđuju i empirijska istraživanja (Trebješanin, 2002: 3).

Glavne seksističke predrasude pobrojala je Wisniewski i ona misli da one još uvek, ali sa opadajućom tendencijom, postoje ne samo u glavama muškaraca već, sasvim nereflektovano, i u svesti žena. Jedna od njih je da su logička, umska, duhovna aktivnost, sposobnost rukovođenja i odlučivanja,

⁸ Po rečima Žunić „Možemo pretpostaviti da će sredina koja oštro razlikuje tipično muška i ženska zanimanja i uloge i unutar porodice prihvatiti takvu podelu. Takođe, odnosi u porodici su „mera“ za ponašanje i razumevanje uloga pojedinca u društvu“ (Žunić, 2012 : 288).

svest o odgovornosti i kreativno delanje, preovlađujuća svojstva muškarca i ona zahtevaju i njegovu vodeću ulogu u porodici, društvu i državi, gde bi jednaka ovlašćenja žena u zapovedanju i odlučivanju vodila neredu (Wisniewski, Kunst, 1988: 471-472). Teorija ideologije neravnopravnosti polova prikazuje muškost i ženskost kao reprezentaciju realnog poretka, poretka tradicionalnog/patrijarhalnog društva. Zbog toga istraživanje i kritika ideologije seksizma, koju su pokrenule feminističke teoretičarke, mora početi od analize binarnog sistema muško-žensko i analize socijalne konstrukcije polnosti. Seksizam, kao paradigma socijalne nejednakosti polova, predstavlja njen ideološki izraz, njenu ideologiju. Nastao je kao proizvod ideologije dominacije muškog pola i „označava duboko ukorenjen sistem verovanja, stavova, institucija u kojima se razlike u suštinskim vrednostima ljudi čine na osnovu njihovog pola i njihove polne uloge“ (Bullok, Stallybrass, 1977: 205). Seksizam je, takođe i „predrasudama određeno držanje, koje procenjuje i vrednuje ljude, u prvom redu, prema stereotipima pola. Ako je takvo držanje u jednom društvu široko rasprostranjeno, onda iz njega nastaju štete koje mogu ići do ugnjetavanja, iskorišćavanja, proganjanja, pa i uništavanja čoveka na osnovu njegove polne pripadnosti. Seksizam bi se mogao odnositi kako na žene, tako i na muškarce“ (Wisniewski, Kunst, 1988 : 471). Badinter analizira seksizam opisujući njegovu dominantnu negativnu društvenu konotaciju, koja višeznačno korespondira sa ostalim diskriminatornim praksama u društvu (npr. rasizam), i kaže: „Riječ seksizam ušla je u rečnik Robert iz 1977. godine sa sledećom definicijom: *Diskriminacioni stav u odnosu na ženski spol*. Termin diskriminacija postaje, u svakodnevnom govoru, sinonim segregacije, akcije odvajanja jedne društvene grupe od ostalih, tretirajući ih lošije“ (Badinter, 1988: 207). Naravno, možemo se pozvati i na domaće sociološke analize, u kojima se seksizam razume kao vrsta mišljenja, stavova i ponašanja, koja u ime jednog pola nipodaštava i isključuje pripadnike drugog pola. Takođe, pojmom seksizam označava se i diskriminatorni stav, i odnos muškaraca i patrijarhalnih društvenih institucija prema ženskom rodu u modernom društvu. Dakle, na nivou društvenih praksi, seksistički odnos prema ženama naročito dolazi do izražaja u sferi zapošljavanja, profesionalnog rada i zarađivanja, kao i političkog angažmana (Mimica, Bogdanović, 2007: 507).

Svakodnevni život ljudi, privatna i javna sfera društva, jasno pokazuje da ustvari žene mnogo više doživljavaju i podnose ugnjetavanja i teškoće zbog svoje polne/rodne pripadnosti. To u najmanju ruku važi za savremenost. Jer seksizam prema ženama koreni se takođe u jednom, danas još uvek prisut-

nom, patrijarhalnom i/ili tradicionalnom stavu koji se neguje uz ideološko podupiranje i učvršćivanje svakovrsne patrijarhalne prakse društva. Rodne norme i stereotipi koji čine nejednakosti većitim, duboko su ugrađene u društvenu i individualnu svest, i kao takve otporne su na promene (Seguino, 2007: 1). O tome govori i činjenica da se rodna nejednakost sporo prevazilazi u tradicionalnim društvenim kontekstima. Same institucije su strukturirane duž linije roda (*gender line*) i deo su sistema rodnih nejednakosti u institucionalnim strukturama društva. Jedna od vidljivo artikuliranih institucionalnih diskriminatornih praksi je seksizam u tretmanu žena žrtava porodičnog nasilja.

Institucionalni seksizam u svetlu standarda „potpune posvećenosti“ države u radu na suzbijanju i zaštiti od nasilja u porodici

Međunarodni dokumenti

U Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), kojom su ustanovljeni pravno obavezujući standardi za zaštitu žena od nasilja u porodici, ukazuje se da su rodne predrasude i nedostatak potrebnih znanja o rodnoj (ne)ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju, ozbiljna prepreka za uspostavljanje delotvornog sistema zaštite od nasilja u porodici. Saglasno tome, od država članica očekuje se da, u skladu sa standardom „potpune posvećenosti“ (*due diligence*)⁹ rade na iskorenjivanju seksizma i uspostavljaju *de iure* i *de facto* rodne ravnopravnosti. To, pored ostalog, podrazumeva preduzimanje neophodnih mera u promociji promena društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja žena i muškaraca, s ciljem iskorenjivanja predrasuda, običaja, tradicije i drugih praksi koje se zasnivaju na ideji inferiornosti žena, odnosno na stereotipnim ulogama

⁹ Termin „potpuna posvećenost“ prevod je engleskog izraza *due diligence*, koji je upotrebljen u Istanbulskoj konvenciji. *Due diligence* se još prevodi i kao „dužna prilježnost“ i „dužna pažnja“. Ovaj koncept se pojavljuje u dokumentima o ljudskim pravima i njime se izražava obaveza države da sprečava kršenje ljudskih prava koja vrše privatna lica, putem preventivnog delovanja, sprečavanja povreda, sankcionisanja izvršilaca (otkrivanje, procesuiranje i kažnjavanje), kao i da žrtvama pruži adekvatno obeštećenje. U radu je korišćen termin „potpuna posvećenost“ jer je to zakonski termin naveden u čl. 5 Zakona o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/13.

žena i muškaraca.¹⁰ U praksi međunarodnih institucija primena ovog koncepta veoma je složena jer se mora dokazati da država nije postupala u skladu sa standardom „potpune posvećenosti“, da njene institucije nisu preduzele sve potrebne mere prevencije, a da su u konkretnom slučaju morali i mogli da preduzmu mere za sprečavanje i kažnjavanje počinioca nasilnog akta (Branković, 2013: 38-39).

Koncept „potpune posvećenosti“, koji je u Istanbulske konvenciji detaljno razrađen, sadržan je u opštim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima, a kada je reč o ljudskim pravima žena, ovaj koncept je sadržan i u Konvenciji UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine¹¹, kojom je rodno zasnovano nasilje, tj. nasilje upereno protiv žene zato što je žena ili koje neproporcionalno pogađa žene, definisano kao jedan od oblika diskriminacije.¹² Ratifikacijom ove Konvencije države su se obavezale da će preduzimanjem odgovarajućih mera sprečiti svaki vid diskriminacije žena, što uključuje i sprečavanje i zaštitu od rodno zasnovanog nasilja. To, pored ostalog, podrazumeva dužnost država članica da preduzimaju sve potrebne mere u ciju promene socijalnih i kulturnih modela ponašanja i eliminisanja stereotipa o ulozi polova u društvu.¹³

U Opštoj preporuci br. 19 CEDAW Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena iz 1992. godine¹⁴, koja se odnosi na obaveze država u pogledu sprečavanja nasilja nad ženama i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja, sastavni deo standarda „potpune posvećenosti“ čini dužnost država članica da rade na iskorenjivanju stavova, običaja i postupaka koji podstiču nasilje nad ženama, da uvedu programe obrazovanja i informisanja, koji će pomoći u iskorenjivanju rodnih predrasuda i obezbediti da zaposleni u

¹⁰ Čl. 12 Istanbulske konvencije. Pored toga, u čl. 6 je navedeno da su države obavezane da vode rodno osetljive politike, što podrazumeva da će raditi na uključivanju pitanja roda tokom primene i procene uticaja odredbi Konvencije, i na promociji i delotvornoj primeni politika jednakosti između žena i muškaraca i osnaživanja žena.

¹¹ Usvojena Rezolucijom Generalne skupštine UN, 34/180 18. decembra 1979. godine. Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/81.

¹² Videti čl. 6 Konvencije.

¹³ U čl. 5 CEDAW navedeno je da države članice treba da preduzimaju sve podesne mere radi izmene društvenih i kulturnih običaja u pogledu ponašanja muškaraca i žena da bi se otklonile predrasude, kao i uobičajena i svaka druga praksa zasnovana na shvatanju o inferiornosti ili superiornosti jednog ili drugog pola ili tradicionalnoj ulozi muškaraca, odnosno žena.

¹⁴ General Recommendation 19, *UN Doc A/47/38 (1992)*. Dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/generl19.htm>, stranici pristupljeno 10.12.2014.

sudstvu i policiji budu obučeni da razumeju značaj i posledice nejednakosti među polovima.¹⁵

Slični stavovi sreću se i u Deklaraciji UN o eliminisanju nasilja nad ženama iz 1993. godine¹⁶, u kojoj je posebno naglašen značaj obuke i rodne senzibilizacije službenika, kao i eliminisanje predrasuda, običaja i svih drugih praksi baziranih na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kog pola, kao i na stereotipnim ulogama muškaraca i žena. Ukazano je i na potrebu obezbeđivanja adekvatne obuke i senzibilizacije za potrebe žena službenika koji primenjuju prinudu i onih koji su odgovorni za prevenciju, istragu i kažnjavanje počinitelaca.

U Pekinškoj deklaraciji i Platformi za akciju¹⁷ takođe je istaknuta potreba aktivnog podsticanja i sprovođenja mera i programa koji imaju za cilj širenje znanja i razumevanje uzroka, posledica i mehanizama nasilja nad ženama, pri čemu ova znanja treba da steknu i oni koji snose odgovornost za sprovođenje zakona i javnih politika, jer se time može sprečiti reviktimizacija žena žrtava zbog rodno nesenzitivnih zakona, ili sudske i policijske prakse.¹⁸

Da je efikasno suzbijanje diskriminacije žena, promovisanje rodne ravnopravnosti i eliminisanje institucionalnog seksizma sastavni deo standarda „potpuna posvećenost“ potvrđuju i izveštaji Specijalnog izvestioca UN za nasilje nad ženama, njegovim uzrocima i posledicama.¹⁹ U izveštaju specijalne izvestiteljke Rašide Mandžu iz 2013. godine²⁰ ukazuje se da je osnovni princip u primeni standarda „potpuna posvećenost“ princip nediskriminacije, koji zahteva od država da sprečavaju, istražuju, kažnjavaju, i štite žene žrtve nasilja sa istom onom posvećenošću koju pokazuju kada su u pitanju drugi oblici

¹⁵ Tač. 24, b, e, f. Opšte preporuke br. 19 CEDAW Komiteta.

¹⁶ Declaration on the Elimination of Violence Against Women, UN A/RES/48/104. Dostupno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>, stranici pristupljeno 10.12.2014.

¹⁷ Pekinška deklaracija i Platforma za akciju su dostupne na: www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/međunarodni%20dokumenti.pdf, stranici pristupljeno 10.12.2014.

¹⁸ Čl. 124, tač. g Platforme za akciju.

¹⁹ Mandat specijalnog izveštača UN o nasilju nad ženama, njegovim uzrocima i posledicama utvrđen je Rezolucijom Komisije UN za ljudska prava 1994/45, a produžen je Rezolucijom 2003/45. Videti: Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences, dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

²⁰ Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences, Rashida Manjoo, U.N. A/HRC/23/4, 14.5.2013. Dostupno na: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session23/A_HRC_23_49_English.pdf, stranici pristupljeno 14.12.2014.

nasilja. U radnom dokumentu *Standard potpune posvećenosti nasilju nad ženama*²¹, koji je korišćen u pripremi izveštaja, kao elementi standarda „potpune posvećenosti“, navedene su i dužnosti država da rade na uklanjanju uzroka nasilja nad ženama, što podrazumeva suzbijanje diskriminacije, rodne neravnopravnosti i stereotipnih društvenih i kulturoloških stavova o rodu, kao i pružanje rodno senzitivnih obuka policiji, tužiocima, sudijama i službenicima u drugim organima javne vlasti. Ukazano je, takođe, i na dužnost eliminisanja systemske subordinacije i rodne hijerarhije, marginalizacije i strukturalne nejednakosti, koji se prepoznaju kao uzrok nasilja nad ženama.

Primena standarda „potpune posvećenosti“ u praksi nadzornih tela i Evropskog suda za ljudska prava

Standard „potpuna posvećenost“ ključni je kriterijum koji koriste međunarodna nadzorna tela i pravosudne institucije prilikom ispitivanja odgovornosti država za neispunjenje pozitivne obaveza u pogledu sprečavanja nasilja u porodici i pružanja adekvatne zaštite žrtvama.

Standard „potpuna posvećenost“ primenjuje i CEDAW komitet u ostvarivanju svoje nadzorne funkcije nad primenom Konvencije: kada razmatra izveštaje država članica, ali i kada, na osnovu Opcionog protokola uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena²², postupa po individualnim predstavkama i sprovodi istrage o teškom ili sistematskom kršenju prava. Kao jedan od važnih indikatora, CEDAW komitet uzima u obzir i delovanje vlasti na planu suzbijanja rodni stereotipa i tradicionalnih obrazaca o ulogama i obavezama žena i muškaraca u porodici i društvu, kao i delovanje u domenu edukacije i obuke sudija, policijskih službenika i predstavnika organa javne vlasti, u cilju razumevanja rodni dimenzija nasilja u porodici, njegovih uzroka i posledica.

²¹ Manjoo, R. (2011) Summary Paper: The Due Diligence Standard for Violence Against Women, dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/docs/SummaryPaperDueDiligence.doc>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

²² Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, usvojen je 1999. godine u Njujorku, stupio na snagu 22. decembra 2000. godine. Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 13/2002.

Tako je, na primer, postupajući po predstavi gospođe A.T. protiv Mađarske²³, koja je, kao žrtva višegodišnjeg partnerskog nasilja, pritužbu podnela zbog kršenja prava na delotvornu zaštitu od nasilja u porodici, Komitet utvrdio da „pravni i institucionalni sistem Mađarske još uvek nije spreman da obezbedi međunarodno očekivanu, koordiniranu, sveobuhvatnu i efikasnu zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici“²⁴, nalazeći da su deo uzroka takvog stanja „ukorenjeni tradicionalni stereotipi u pogledu uloga i obaveza žena i muškaraca u okviru porodice [...], kao i odnos i ponašanje prema ženama u celoj državi“.²⁵ Zbog toga je Mađarskoj preporučeno²⁶ da preduzme sve neophodne mere kako bi se sudijama, advokatima i drugim službenicima koji sprovode zakon obezbedila rodno senzitivna obuka i edukacija.²⁷

Evropski sud za ljudska prava dugi niz godina bio je izložen kritikama feminističkih teoretičara/teoretičarki zbog toga što je slučajeve nasilja u porodici razmatrao u kontekstu formalne jednakosti, ne sagledavajući njegove rodne i diskriminatorne aspekte. Prvi veliki zaokret u jurisprudenciji Evropskog suda učinjen je donošenjem odluke u predmetu *Opuz protiv Turske* 2009. godine.²⁸ Ovim svojim istorijskim precedentom Evropski sud je po prvi put iskoračio iz ovih uskih okvira i utvrdio da su turske vlasti, pozivajući se na dužnost poštovanja privatnog i porodičnog života (čl. 8 Evropske konvencije),

²³ *A.T. v. Hungary*, CEDAW Communication No. 2/2003, U.N. Doc. CEDAW/C/32/D/2/2003 (2005), dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/cedaw/decisions/2-2003.html>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

²⁴ Par. 7.4. Mišljenja CEDAW komiteta u predmetu *A.T. v. Hungary*.

²⁵ Par. 9.4. Mišljenja CEDAW komiteta u predmetu *A.T. v. Hungary*.

²⁶ Sličnu preporuku CEDAW Komitet je dao i Vladi Austrije, u predmetu po pritužbi koju su zajednički podneli bečki Intervencioni centar protiv nasilja u kući i Udruženje žena za nesmetan pristup pravdi, u ime Banu Akbak, Gülen Khan i Melisse Özdemir, rođaka Fatime Yildirim, koju je suprug, pripadnik policijskih snaga, više godina zlostavljao i na kraju ubio. Ukazujući na vezu koja postoji između nasilja u porodici i tradicionalnog mišljenja prema kojem su žene u podređenom položaju u odnosu na muškarce, CEDAW Komitet je Austrijskoj vladi, pored ostalog, preporučio da „osnaži programe za obuku i obrazovanje na temu nasilja u porodici, namenjen sudijama, advokatima i službenicima organa koji sprovode zakon“. Videti: *Vienna Intervention Centre against Domestic Violence and the Association for Women's Access to Justice v. Austria*, CEDAW Communication No. 6/2005, U.N. Doc. CEDAW/C/39/D/6/2005, dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/cedaw/decisions/2-2003.html>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

²⁷ Tač. II d Mišljenja CEDAW komiteta u predmetu *A.T. v. Hungary*.

²⁸ *Opuz v. Turkey*, Application no. 33401/02, odluka od 9. juna 2009. godine. Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-92945>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

svojim neadekvatnim delovanjem, prekršile obavezu da zaštite pravo na život (čl. 2 Evropske konvencije), kao i obavezu zaštite pojedinaca od nečovečnog i ponižavajućeg postupanja (čl. 3 Evropske konvencije)²⁹, te da su time povredile princip zabrane diskriminacije na osnovu pola, utvrđen čl. 14 Evropske konvencije. Evropski sud je ocenio da propust države da zaštiti žene od nasilja u porodici predstavlja povredu njihovog prava na jednaku pravnu zaštitu, te da takav propust ne mora biti učinjen namerno.³⁰ Oslanjajući se na stavove CEDAW komiteta, kao i na izveštaje nevladinih organizacija u vezi sa nasiljem u porodici i položajem žena u Turskoj³¹, konstatujući da su žrtve nasilja u porodici uglavnom žene, Evropski sud je zaključio da turske vlasti nisu obezbedile efikasne pravne instrumente za zaštitu žena od nasilja u porodici, da su bile inertne u suzbijanju ovog oblika nasilja, te da su nekažnjavanjem počinitelaca manifestovale tolerantan stav prema nasilju nad ženama, stvarajuće time klimu pogodnu za njegovo vršenje.³²

Četiri godine nakon donošenja odluke u predmetu *Opuz protiv Turske*, 2013. godine Evropski sud je doneo odluku u slučaju *Eremia i drugi protiv Moldavije*³³, koja predstavlja prekretnicu u jurisprudenciji Evropskog suda. Za razliku od predmeta *Opuz protiv Turske*, u kojem je sud svoju odluku zasnovao, pre svega, na činjenici da vlast nije uspostavila adekvatne zakonske mehanizme za zaštitu od nasilja u porodici i da je bila inertna u primeni standardnih instrumenata zaštite, u predmetu *Eremia i drugi protiv Moldavije*, odluka Evropskog suda bazirana je na činjenici da zakonski mehanizmi zaštite, koji su solidno projektovani, nisu efikasno primenjeni, što je, u suštini, posledica institucionalnog seksizma.

U ovom predmetu pritužbe su podnele gospođa Eremia i njene dve ćerke zbog toga što nisu bile na delotvoran način zaštićene od kontinuiranog fizičkog i psihičkog nasilja kojem su bile izložene. Počinilac nasilja bio je muž

²⁹ O potrebi da se nasilje u porodici redefiniše kao akt torture ili terorizma u porodici videti više u: Markus, 2014: 13-24.

³⁰ Par. 191.

³¹ Izveštaje su priložile Fondacija Purple Roof sklonište za žene (Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı), Centar za informiranje i implementaciju Advokatske komore u Diyarbakır-u (KA-MER), Centar za informisanje i implementaciju prava žena, kao i organizacija Amnesty International, koja je 2004. godine pripremila izveštaj *Turska: žene se suočavaju sa nasiljem u porodici*.

³² Videti par. 199, 200 i 201.

³³ *Eremia v. Republic of Moldova*, Application no. 3564/11. Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-119968>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

gospođe Eremie, koji je radio kao policijski službenik u lokalnoj policijskoj stanici. Sud je počiniocu naložio iseljenje iz stana i zabranio mu da se približava žrtvama, ali se on nije povinovao ovoj naredbi. Nakon što je gospođa Eremia o tome obavestila policiju, oni su u više navrata dolazili u stan i opominjali svog kolegu, ukazujući mu da nanosi sramotu svojoj porodici. Počinilac je napustio stan, počeo je da prati svoju suprugu i da je zlostavlja, a posle kraćeg vremena vratio se u porodični stan i nastavio sa vršenjem nasilja. Gospođa Eremia je bila pozvana u policijsku stanicu kako bi dala izjavu u vezi krivične prijave koju je podnela protiv supruga. Tom prilikom joj je sugerisano da povuče krivičnu prijavu, uz ukazivanje da će u protivnom njen suprug izgubiti posao, što će se negativno odraziti na obrazovanje i karijeru njenih ćerki. Narednog dana gospođa Eremia je došla na sastanak kod lokalnog javnog tužioca, na koji je pozvan i počiniac, i tom prilikom izjavila da je želela razvod, ali da ne želi „da stvara probleme svom suprugu“. Javni tužilac je sutradan obavestio počinioca da protiv njega neće biti pokrenuta krivična istraga, pa se on vratio u porodični stan i ponovo napao i verbalno maltretirao suprugu, preteći joj da će je ubiti. U daljem sledu događaja, socijalna služba je obavestila gospođu Eremiu da zbog grešaka u formulaciji mera zaštite, odluka kojom su one određene nije stupila na pravnu snagu, a par meseci kasnije Apelacioni sud je ukinuo mere zaštite, navodeći da zakon samo generalno predviđa zabranu kontakta, ali ne i mogućnost određivanja zone udaljenosti, niti propisuje mogućnost izdavanja naloga počiniocu da dalje ne uznemirava žrtvu i vrši nasilje nad njom. U toku trajanja postupka po krivičnoj prijavi gospođe Eremie, ona je pozvana u socijalnu službu, gde joj je savetovano da se pomiri sa počiniocem jer „nije prva ni poslednja žena koju je suprug prebio“. Na osnovu priznanja da je fizički i psihički zlostavljao tri člana svoje porodice, počiniac je sa javnim tužiocem sklopio sporazum o krivici. Iako su postojali materijalni dokazi o izvršenom delu i krivici počinioca, javni tužilac je, uzimajući u obzir da je izvršen „manje ozbiljan prekršaj“, da počiniac ne zloupotrebljava drogu ili alkohol, da ima troje dece koje izdržava, da je „veoma poštovan na poslu i u zajednici“ i da „ne predstavlja opasnost za društvo“, odložio istragu na godinu dana, uz mogućnost da ona bude ponovo otvorena ako za to vreme počiniac izvrši novo krivično delo. Žalba podnositeljke pritužbe je odbijena, sa obrazloženjem da se odlukom o odlaganju istrage podnosiocima pruža efikasna zaštita.

Na osnovu detaljne analize načina postupanja nadležnih organa, Evropski sud je zauzeo stav da država nije ispunila svoje pozitivne obaveze prema čl. 3 Evropske konvencije, kojim je zabranjeno mučenje, nečovečno i ponižava-

juće postupanje. Prilikom razmatranja predstavke, Evropski sud je, primenjujući „test efikasnosti“, utvrdio da mere koje su nadležni organi preduzeli radi zaštite od nasilja, nisu bile efikasne, posebno zato što nisu uzeli u obzir da je gospođa Eremia „posebno ranjiva“ jer je njen muž bio policajac, što su ignorisali kršenje zaštitnih naloga i što su obustavili krivični postupak koji je protiv počinioca pokrenut.

Posebno je važan stav Evropskog suda da neuspeh vlasti da primenjuje domaće zakone predstavlja rezultat unapred stvorene ideje o ulozi žena u porodici, što predstavlja kršenje njihovog prava na nediskriminaciju, garantovano čl. 14 Evropske konvencije. Sud je pri tome imao u vidu da su policijski službenici i socijalni radnici vršili pritisak da gospođa Eremia odustane od tužbe protiv muža nasilnika, iznoseći tokom razgovora sa njom niz seksističkih i stereotipnih komentara. Evropski sud je prihvatio ocenu Fonda za jednaka prava, koji je u ovom predmetu bio intervenijent, da nasilje u porodici utiče na žene drugačije i neproporcionalno, i zato se mora tretirati kao pitanje rodne diskriminacije, te da je u konkretnom slučaju, suštinski uzrok propusta državnih organa da adekvatno procesuiraju nasilje i žrtvama pruže zaštitu minimiziranje samog problema nasilja u porodici, kao i ignorisanje njegovih rodnih aspekata.

Utvrđujući da moldavska Vlada nije ispunila svoju pozitivnu obavezu da spreči, istraži, krivično goni i kazni diskriminatorno nasilje, Evropski sud je iskoracio iz uskih okvira formalne jednakosti i po prvi put priznao da je „institucionalni seksizam“ suštinski uzrok zbog kojeg je u konkretnom slučaju izostala delotvorna zaštita žrtve nasilja. Iako u konkretnom slučaju državni organi nisu bili inertni, niti je njihova reakcija bila neblagovremena, po oceni Evropskog suda, postupanje je rezultat diskriminatornog odnosa prema gospođi Eremi kao ženi, kao i propuštanja da se sagleda ozbiljnost i obim problema nasilja u porodici u Moldaviji i njen diskriminatorni uticaj na žene.³⁴

Ocenjuje se da je donošenjem ove odluke Evropski sud učinio korak u pravom smeru – ka razumevanju suštinske jednakosti i potrebe da se prepoznaju i eliminišu rodne predrasude u institucijama sistema (Petrova, 2013).

³⁴ Odluka u slučaju *Eremia protiv Moldavije* važna je i zbog toga što je njome učvršćen stav da u slučajevima nasilja država ima pravo da se meša u privatni i porodični život (čl. 8 Evropske konvencije) i da se nasilje u porodici, kada dostigne prag surovosti, mora kvalifikovati kao nehumano postupanje, zabranjeno čl. 3 Evropske konvencije.

Stavovi domaćih profesionalaca prema nasilju u porodici – manifestacija seksizma

Iskustvo pokazuje da su seksistički stavovi u glavama državnih službenika koji neposredno rade na slučajevima nasilja u porodici, ključni uzroci institucionalne diskriminatorne prakse koja se ispoljava u tretmanu žena žrtava porodičnog nasilja. U redovima koji slede dat je pregled istraživanja koja ilustruju seksističke stereotipe i predrasude³⁵ državnih službenika.

U obimnoj domaćoj literaturi posvećenoj nasilju u porodici mali broj istraživanja bavi se ispitivanjem stavova profesionalaca u institucijama sistema nadležnim za postupanje u slučajevima nasilja u porodici. Ipak, u pojedinim teorijsko-empirijskim istraživanjima posvećenim analizi načina procesuiranja dela nasilja u porodici prikupljeni su i podaci o odnosu državnih službenika prema žrtvi, počiniocu i samom delu nasilja u porodici, kao i o načinu njihovog postupanja u slučajevima nasilja, koji jasno pokazuju da su seksistički stavovi široko rasprostranjeni. Psihološki procesi kod profesionalaca nisu usklađeni sa njihovim procesnopravnim pozicijama, što dovodi do toga da profesionalci ne pokazuju dovoljan stepen saosećanja za nevolje žrtve, niti njene zahteve smatraju ozbiljnim (Nikolić-Ristanović, 1984: 102).

Istraživanje stavova profesionalaca u policiji, tužilaštvu i sudu o nasilju u porodici i njegovom sankcionisanju, koje su u okviru studije „Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji“ uradile Konstantinović Vilić i Petrušić (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004: 126) pokazalo je, pored ostalog, da stavovi profesionalaca prema samom delu nasilja, nasilniku i žrtvi, zavise u velikoj meri od njihovih ličnih stavova o uzrocima nasilja u porodici i društvenoj opasnosti ove pojave.

Osnovni podaci o istraživanju

Predmet istraživanja je analiza stavova profesionalaca u policiji, tužilaštvu i sudu o nasilju u porodici (pojam, uzroci, posledice), učiniocima (odnos nasilnika prema nasilju u porodici), žrtvama (odnos žrtve prema nasilju u poro-

³⁵ Prepoznaju se dve vrste seksizma: tzv. hostilni (otvoreni) seksizam, koji podrazumeva uverenje da su žene manje sposobne, i tzv. benigni (pokriveni) seksizam koji se ispoljava u stavu da se ženama mora pomagati pošto su one slabiji pol. Kao otvoreni, i pokriveni seksizam podstiče diskriminaciju žene i služi kao opravdanje za inferioran položaj žene kroz kvazizaštitničke postupke. Videti više o tome u: Mihić, 2010: 308-309.

dici, ostajanje sa nasilnikom, napuštanje nasilnika, obraćanje za pomoć), radu institucija pravnog sistema na otkrivanju i kažnjavanju nasilnika, sankcijama i kažnjavanju učinilaca, adekvatnosti zakonskog rešenja kojim je inkriminisano nasilje u porodici, predlozima novih zakonskih rešenja, potrebi za preventivnim merama i radu centra za socijalni rad, policije, tužilaštva, suda i nevladinih organizacija na sprečavanju nasilja u porodici.

Cilj istraživanja je bio da se utvrdi odnos profesionalaca prema žrtvi, nasilniku i samom krivičnom delu nasilja u porodici, tokom procesuiranja slučajeva porodičnog nasilja, i postojanje stereotipnih shvatanja i predrasuda u odnosu na žrtvu nasilja.

Uzorak je obuhvatio 64 ispitanika/ispitanica i to: 22 policajca, 23 tužioca/tužiteljki i 19 sudija opštinskih i okružnih sudova u Beogradu, Novom Sadu, Subotici i Nišu. Korišćen je metod ispitivanja putem intervjua primenom upitnika. Postavljena pitanja su bila otvorenog tipa tako da su pružala ispitanicima/ispitanicama mogućnost da, bez ikakvog ograničenja, iznesu svoje stavove, komentare, zapažanja i objašnjenja. Ispitanici/ispitanice su imali profesionalno iskustvo u radu na procesuiranju slučajeva nasilja u porodici i slučajno su odabrani od strane istraživačica ili njihovih pretpostavljenih, tj. rukovodilaca u institucijama.

Rezultati istraživanja

Većina profesionalaca smatra da je nasilje u porodici manje opasan oblik kriminaliteta, privatna stvar pojedinaca, da ga prevashodno treba tretirati unutar ustanova socijalne zaštite i da je „lek“ za nasilje u porodici pružanje psihološke i savetodavne pomoći porodici, kako bi se porodica održala na okupu. Većina ispitanika/ispitanica nasiljem u porodici smatra samo fizičko i psihičko nasilje, 11 (17%) je onih koji i seksualno nasilje svrstavaju u oblik nasilja u porodici, a nijedan ispitanik ekonomsko nasilje ne percipira kao oblik nasilja u porodici. Čak 26 (40%) ispitanika/ispitanica smatra da je bitni element pojma nasilja u porodici njegovo duže trajanje, i da je samo tada opravdano krivično procesuiranje dela (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004: 126).

Većina ispitanika/ispitanica (42 ili 65%) smatra da u kontekstu krivično-pravne zaštite od nasilja u porodici status člana porodice treba priznati jedino bračnim supružnicima i deci, a samo 7 (11%) ispitanika/ispitanica se izjasnilo da takav status treba da ima i vanbračni partner/partnerka.³⁶ Nijedan ispitanik/

³⁶ Treba imati u vidu da u vreme sprovođenja istraživanja (mart 2002.–decembar 2003.) Krivičnim zakonikom nije bio određen krug lica koji se smatraju „članom porodice“.

ispitanica ne smatra da pravo na krivičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici treba da uživaju bivši bračni i vanbračni partneri/partnerke, niti lica koja se nalaze, ili su se nalazila, u emotivnoj zajednici sa izvršiocem nasilja (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004: 134).³⁷

Rodni stereotipi profesionalaca dolaze do izražaja i prilikom sagledavanja uzroka nasilja u porodici. Većina ispitanika/ispitanica smatra da je dominantan uzrok nasilja u porodici ekonomska zavisnost žrtve od nasilnika, upotreba alkohola (45 ili 70%), nastojanje žrtve da očuva porodicu, strah žrtve od nasilnika (većinski stav policajaca) i emotivna vezanost žrtve za nasilnika. Samo jedan (0,5%) ispitanik smatra da je nasilje u porodici uzrokovano patrijarhalnim modelom porodičnih odnosa (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004: 124).³⁸

Kada je reč o postupanju policije u slučajevima nasilja u porodici, čak 10 (15%) ispitanika smatra da bi policija trebalo da izađe na lice mesta samo ako je u pitanju fizičko nasilje koje je ostavilo tragove, pravdajući svoj stav time da „ima dosta slučajeva lažnog prijavljivanja“ i da su slučajevi „retko ozbiljni“.³⁹ Iako je ispitanicima poznato da se krivično delo nasilja u porodici goni po službenoj dužnosti i da izjava žrtve da se ne pridružuje krivičnom gonjenju nije od pravnog značaja, 10 (15%) ispitanika ima saznanja da javni tužioci često odbacuju krivičnu prijavu kad žrtva izjavi da se ne pridružuje gonjenju, a toliki je i broj onih koji smatraju da bi žrtvu trebalo upozoriti da će biti kažnjena ako lažno prijavljuje nasilje.

³⁷ Sličnu sliku pružilo je i istraživanje Mršević sprovedeno 2013. godine putem intervjua u sudovima, javnim tužilaštvima, policiji, centru za socijalni rad u Republici Srpskoj. Zapaženo je da postoji tobože „racionalno“, „neutralno“ shvatanje nasilja u porodici, po kome su „krive obe strane“. Ipak većina deli mišljenje da je sigurnost porodice sigurnost svakog njenog člana, a da je za nasilje odgovoran počinitelj. Ispitana lica iz svih institucija pokazuju nerazumevanje uzroka zbog kojih dolazi do pomirenja žrtve sa počiniocem nasilja, ne uviđajući da se to dešava pod pritiskom počinioca i okoline, iz ekonomskih razloga i nemogućnosti žrtve da organizuje život izvan zajednice sa nasilnikom. Takođe, postoji nerazumevanje zbog čega se žrtve zalažu za blaže kažnjavanje nasilnika. Ipak, ohrabruje shvatanje većine ispitanika da navodna provokacija žrtve nije nikakvo opravdanje za nasilje, Mršević, 2014. Dostupno na: www.zenski-centar.org/images/publikacije/studija/STUDIJA/doc, stranici pristupljeno 10.2.2015.

³⁸ Istraživanje je pokazalo da profesionalcima nedostaju osnovna saznanja o fenomenu nasilja u porodici: Nijedan ispitanik nije znao da objasni ciklus zlostavljanja, niti da objasni sindrom zlostavljane žene. Zbog toga ne iznenađuje da većina ispitanika ne smatra da napuštanjem izvršioca nasilja može biti rešen problem nasilja jer su žrtve i dalje izložene nasilju, a 1/6 ispitanika (najviše sudija) smatra da se žrtve time mogu „osloboditi nasilnika“.

³⁹ Zanimljivo je da veliki procenat ispitanika, čak 90%, smatra da policija nije dovoljno edukovana za intervenisanje i obavljanje razgovora sa nasilnikom i žrtvom. Stepenn edukovanosti policije naročito negativno ocenjuju javne tužiteljke. Većina policajaca smatra da nisu dovoljno edukovani i da im je potrebna posebna edukacija radi osposobljavanja za rad sa žrtvama nasilja.

Ovakvi nalazi ne iznenađuju, imajući u vidu da su rodni stereotipi i predrasude široko rasprostranjeni u društvu i da je veoma visok nivo diskriminatorskih stavova prema ženama i među predstavnicima organa javne vlasti na svim nivoima. Prema istraživanju CESID-a sprovedenom 2013. godine, čak 24% građana/ki u Srbiji saglasno je sa stavom da „Rukovodeća mesta u poslovnom svetu treba da budu u rukama muškaraca“, te da „Najvažnija vrлина svake žene je da bude dobra domaćica“ (Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji, 2013: 52). Slične nalaze beleži i istraživanje sprovedeno 2005. godine na području južne i istočne Srbije (Popović, 2005: 56). Kada je reč o predstavnicima organa zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, njihovi stavovi se ne razlikuju bitno od stavova opšte populacije. Zbog toga ne iznenađuje da čak 49% predstavnika organa javne vlasti negira postojanje diskriminacije žena (Odnos predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji, 2013: 22).

Zaključne napomene

Kao država potpisnica svih međunarodnih ugovora relevantnih za suzbijanje nasilja u porodici, uključujući i Istanbulsku konvenciju, Srbija se obavezala da će raditi na suzbijanju ovog oblika nasilja i obezbediti celovitu, delotvornu i efikasnu zaštitu žrtvama nasilja u skladu sa standardom „potpuna posvećenost“. Jedan od važnih elemenata ovog standarda jeste rad na uklanjanju suštinskih uzroka nasilja nad ženama, što podrazumeva suzbijanje diskriminacije žena, eliminisanje postojeće rodne hijerarhije, marginalizacije žena i strukturalne rodne nejednakosti. To podrazumeva prevazilaženje stereotipnih društvenih i kulturoloških stavova o rodu i uspostavljanje stvarne ravnopravnosti žena i muškaraca. Ostvarivanje ovog zadatka nije moguće bez integrisanja rodne perspektive u obrazovanje na svim nivoima, uključujući i univerzitetsko. S druge strane, imajući u vidu da je institucionalni seksizam ključni uzrok nedelotvornog suzbijanja i zaštite žena od nasilja u porodici, neophodne su kontinuirane obuke namenjene policiji, tužiocima, sudijama i drugim državnim službenicima. Programi takvih obuka moraju biti rodno senzitivni, tj. takvi da onima koji rade na sprovođenju zakona omoguće da prepoznaju i suštinski razumeju rodnu i diskriminatornu dimenziju nasilja u porodici.

Literatura

- Badenter, E. (1986) *Jedno je drugo*. Sarajevo: Svjetlost.
- Baret, M. (1983) *Potčinjena žena*. Beograd: Radnička štampa.
- Blagojević-Hjusion, M. (2012) *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: UN Women.
- Branković, B. (2013) *Vesti iz budućnosti: Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama. Funkcionisanje opštih servisa – operacionalizacija dužne prilježnosti*. Beograd: UNDP.
- Bullok, A., Stallybrass, O. (ur.) (1977) *The Fontana Dictionary of Modern Thought*. Collins: Fontana Press.
- Jovanović, N., Višnjčić, J., Ignjatović, T., Macanović, B. (2009) *Mapiranje praznine – Nezavisni nadzor nad sprovođenjem Zaključnih komentara i preporuka UN Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena u državi Srbiji*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Jovanović, S., Simeunović-Patić, B., Macanović, V. (2012) *Krivičnopравни odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
- Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2004) *Krivično delo nasilja u porodici: pravna praksa u Republici Srbiji*. Beograd-Niš: Autonomni ženski centar, Ženski centar za edukaciju i komunikaciju.
- Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2007) *Krivično delo nasilja u porodici: aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/81.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – isp. 107/2005 – isp. 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.
- Kunda, Z., Spencer J.S. (2003) When Do Stereotypes Come to Mind and When Do They Color Judgment? A Goal-Based Theoretical Framework for Stereotype Activation and Application. *Psychological Bulletin*, 4, str. 522-544.
- Lawless, J., Fox, R. (2005) *It Takes a Candidate: Why Women Don't Run for Office*. New York: Cambridge University Press.
- Levit, N. (1998) *Men, Women and the Law*. New York: New York University Press.
- Mimica, A., Bogdanović, M. (2007) *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

Mihić, V. (2010) Izraženost i korelati rodnih predrasuda kod stanovnika Vojvodine. *Primenjena psihologija*, 4, str. 307-321.

Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Službeni glasnik RS, br. 027/2011.

Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta*. Beograd: Savremena administracija.

Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji (2013) Beograd: CeSid, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, UNDP.

Odnos predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji (2013) Beograd: IPSOS Strategic Marketing, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, UNDP.

Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 13/2002.

Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. (2010) *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*. Beograd-Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. (2012) *Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici*. Beograd-Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Popović, N. (ur.) (2005) *Društvena svest, ljudska prava i aktivizam građana u Južnoj i Istočnoj Srbiji*. Niš: Odbor za građansku inicijativu.

Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2001, 6/2015.

Rabrenović, A. (2010) Stanje u sudskom pravosuđu u poređenju sa drugim evropskim zemljama. *Strani pravni život*, 2, str. 25-44.

Rezolucija Generalne skupštine UN 34/180, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/81.

Sapiro, V. (1983) *The Political Integration of Women: Roles, Socialization and Politics*. Chicago: University of Illinois Press.

Seguino, S. (2007) Plus Ça Change? Evidence on Global Trends in Gender Norms and Stereotype. *Feminist Economics*, 2, str. 1-28.

Whitaker, L.D. (ur.) (1999) *Women in Politics – Outsiders or Insiders*. New Jersey: Prentice Hall.

Wisniewski, R. Kunst, H. (ur.) (1988) *Handbuch für Frauenfrage: Zur Stellung der Frau in der Gegenwart; Informationen – Analysen – Anregungen*. Stuttgart, Verlag Bonn: Aktuell GmbH.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori br. 12/2013.

Žunić, N. (2012) Rodni stereotipi o ženama i muškarcima u politici. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 63, str. 281-296.

Internet izvori

A.T. v. Hungary, CEDAW Communication No. 2/2003, U.N. Doc. CEDAW/C/32/D/2/2003 (2005). Dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/cedaw/decisions/2-2003.html>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Declaration on the Elimination of Violence against Women, UN A/RES/48/104. Dostupno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>, stranici pristupljeno 10.12.2014.

Eremia v. Republic of Moldova, Application no. 3564/11 (2013). Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-119968>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

General Recommendation 19, *UN Doc A/47/38* (1992). Dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/gener19.htm>, stranici pristupljeno 10.12.2014.

Manjoo, R. (2011) *Summary Paper: The Due Diligence Standard for Violence Against Women*. Dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/docs/SummaryPaperDueDiligence.doc>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Mršević, Z. (2014) Intervjui u sudovima, javnim tužilaštvima, policiji, centru za socijalni rad vođeni tokom 2013. godine. U Z. Mršević (ur.) *Pravna regulativa tretmana žrtava domaćeg nasilja u Republici Srpskoj*, str. 67-114. Dostupno na: www.zenskiacentar.org/images/publikacije/studija/STUDIJA.doc, stranici pristupljeno 10.12.2014.

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2011) Beograd: Vlada RS. Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/SRBfinal.pdf>, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Opuz v. Turkey, Application no. 33401/02 (2009). Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-92945>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Pekinška deklaracija i Platforma za akciju. Dostupno na: www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf, stranici pristupljeno 10.12.2014.

Petrova, D. (2013) *Evolving Strasbourg Jurisprudence on Domestic Violence: Recognizing Institutional Sexism*. Dostupno na: <http://ohrh.law.ox.ac.uk/evolving-strasbourg-jurisprudence-on-domestic-violence-recognising-institutional-sexism/>, stranici pristupljeno 10.12.2014.

Posebni protokol Ministarstva unutrašnjih poslova o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2013). Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/SRBfinal.pdf>, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Posebni protokol Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima (2013). Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/SRBfinal.pdf>, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Posebni protokol Ministarstva zdravlja za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju (2010). Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/SRBfinal.pdf>, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Posebni protokol za pravosuđe u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima (2014). Beograd: Ministarstvo pravde i državne uprave. Dostupno na: www.mpravde.gov.rs/files/Protokol%20p14%201%2014.doc, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences, Rashida Manjoo, U.N. A/HRC/23/4, 14.5.2013. Dostupno na: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session23/A_HRC_23_49_English.pdf, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Trebješanin, Ž. (2002) *Stereotip o ženi u srpskoj kulturi*. Nova srpska politička misao, Posebno izdanje 2. Dostupno na: <http://magazin.6yka.com/do/da,282>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Vienna Intervention Centre against Domestic Violence and the Association for Women's Access to Justice v. Austria, CEDAW Communication No. 6/2005, UN Doc. CEDAW/C/39/D/6/2005 (2006). Dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/cedaw/decisions/2-2003.html>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Zaključna zapažanja o kombinovanom Drugom i Trećem periodičnom izveštaju Republike Srbije, Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, CEDAW, /C/SRB/CO/2-3 (2013). Dostupno na: www.zenskavlada.org.rs/downloads/ukidanje.diskriminacije.doc, stranici pristupljeno 10.2.2015.

NEVENA PETRUŠIĆ
SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ VILIĆ
NATALIJA ŽUNIĆ

Institutional Sexism: An Obstacle to an Effective Protection Against Domestic Violence

The subject of this paper is an analysis of the social treatment of victims of domestic violence and their institutional treatment in the context of gender stereotypes, prejudices and discriminatory attitudes, which are deeply rooted and widely spread among professionals involved in the prevention and prosecution of domestic violence. The aim of the paper is to point out how, and in what way institutional sexism becomes a barrier to effective prevention, prosecution and sanctioning of domestic violence and the cause of discrimination of victims of this form of violence in the exercise of the right to legal protection. In this context, the current situation in Serbia has been observed in light of the international standard of “due diligence”, which is normatively operationalized in Istanbul Convention (2011). From the perspective of this standard, the authors discuss the standpoints of the CEDAW Committee as well as the latest opinion of the European Court of Human Rights in the verdict of the case *Eremia and others v. Moldova* (2013), which was the first time that the Court held that institutional sexism was the main reason for the state authorities’ failure to provide adequate legal protection against domestic violence. The authors underscore that the state action on the recognition, demystification and eradication of the deeply rooted institutional sexism is one of the key prerequisites for an effective prevention of domestic violence in compliance with the international “due diligence” standard.

Key words: domestic violence, gender aspect of domestic violence, institutional sexism, *due diligence* standard.